

ПРЫКАЗКІ ЯК НОСЬБІТЫ КАНАТАЦЫЙ У ГІСТАРЫЧНАЙ ПРОЗЕ БЕЛАРУСКІХ ПІСЬМЕННІКАЎ

Маркевіч К.

УА “Брэсцкі дзяржаўны ўніверсітэт імя А.С. Пушкіна”

Анатацыя. У артыкуле разглядаюцца прыказкі, што ўжываюцца ў сучаснай гістарычнай прозе. Апісваюцца такія кампаненты значэння прыказак, як ацэначны, эмацыянальны, экспрэсіўны, стылістычны. Выяўляецца функцыянальная значнасць народных выслоўяў у літаратурным кантэксце на гістарычную тэматыку.

Ключавыя словы: канатацыя, прыказка, ацэначны кампанент значэння, эмацыянальная канатацыя, экспрэсіўнасць, стылістычная канатацыя.

Як вядома, у сэнсавую структуру прыказак уваходзіць не толькі яе парэмійнае значэнне, лагічны змест, але і стылістычныя значэнне – канататыўны элемент, які экспрэсіўна і эмацыянальна афарбоўвае сэнсавы змест прыказкі, надае выказванню фамільярнасць, іранічнасць, жартаўлівасць, непашану, пагардлівасць і інш. У канататыўнае значэнне ў сваю чаргу «ўваходзяць эмацыянальны, ацэначны, экспрэсіўны і стылістычны кампанент значэння» [1, с. 153].

Так, прыказка, ужытая ў наступным кантэксце Аркадзя Ліцьвіна: – *Ваўкоў баяцца – ў лес не хадзіць? Гэта вы маеце на думцы? – запытаў Казімір Ян, усміхнуўшыся. – Вайна між дзяржавамі, шаноўны пане, гэта не паляванне, гэта вялікі высілак* [3, кн. 3, с. 236] мае парэмійнае значэнне ‘*Калі баяцца цяжкасцей, небяспекі, то не варта і пачынаць што-н.*’, а таксама экспрэсіўна-ацэначную афарбоўку неадабрэння баязлівых паводзін, перадае эмацыйны стан

персанажа і належыць да разраду размоўных прыказак. Усе названыя кампаненты і складаюць сэнсавую структуру народнага выслоўя.

Нярэдка прыказкі, ужытыя ў сучаснай гістарычнай прозе, выяўляюць у сваім значэнні ацэначны кампанент. Яны не толькі выражаюць пэўнае суджэнне пра тых ці іншых з’явы, асобу, прадмет, але і даюць ім станоўчую ці адмоўную ацэнку. Часцей за ўсё гэта выслоўі суб’ектнай накіраванасці, імі кваліфікуюць чалавека, яго паводзіны, адносіны да іншых людзей. Напрыклад, адмоўную ацэнку асуджэння, абурэння маюць прыказкі ў наступных кантэкстах:

- **Бачылі вочы, што куплялі!** – злаваліся незадаволеныя на нешматлікіх прыхільнікаў саксонскага абранніка [3, кн. 3, с. 207].
- **Ой! Сапраўды, што лісой аб пень, што пнём аб лісу,** – пагаджаўся канфедэрат, таксама добра жыццём дасведчаны. – **З немчурой і не дамовішся, па-людску не паразумеешся** [3, кн. 3, с. 224].
- Ад пэўнага часу страціў вядомасць як гаспадар, на палетках якога, як то кажуць, **колас ад коласу не чуе голасу** [3, кн. 2, с. 5].

Вылучаюцца ў кантэкстах пісьменнікаў і прыказкі з яркім эмацыянальным кампанентам у значэнні. Яны перадаюць эмацыянальны стан персанажаў, выражаюць разнастайныя пачуцці. Так, іранічнасць бачыцца за прыказкамі, ужытамі у такіх аўтаравых кантэкстах:

- **Га! Зух з калом на мух!** – атурзвалі мяшчане шляхцюка. – **Га! На пахілае дрэва і козы скачуць!** [4, с. 198].
- **Галадранцы! На назе саф’ян рыпіць, а ў баршчы трасца кіпіць!** Чужога нашармачка захацелася [4, с. 213].
- **Як паішэціла. Уцёк то і добра. А як зловіце – запытаеце. – Запытаем!** – злавесна паабяцаў Бурскі. – **Груганам сокала не зловіць,** – пасміхаючыся, сказала ахмістрыня [3, кн. 1, с. 290].

Жартаўлівасць уласціва прыказцы з наступнага кантэксту:

– **Маеш за што, едзь,** – прапанаваў Бурскі. – **У мяне вольных грошай**

няма. – *Можжа пан Касьян?* – з няпэўнай надзеяй запытаў Чыж. – *Была ў сабакі хата, а ў карцёжніка вольныя грошы,*– Пуцята вырашыў адбіцца жартам [3, кн. 1, с. 251]. Злосць, пагардлівасць перадаюцца праз прыказку ў такім кантэксце: – *Людзі маюць маёнтак, гэтулькі нагараваліся, а мусяць жыць на чужой ласцы. Ды яшчэ і погалас ганебны ўслед пускаюць! Але да пары ваду збан носіць!* [3, кн. 3, с. 128].

Многія прыказкі з гістарычных твораў валодаюць канатацыйнай экспрэсіўнасці. У сувязі з гэтым І. Лепешаў слухна заўважае: «Хоць тэрмін «экспрэсіўнасць» пакуль што напоўнены акрэсленым і дакладным зместам, але найчасцей яе атаясамліваюць з выразнасцю. Таму ўсе прыказкі, якім уласціва вобразнасць або эмацыянальнасць ці ацэначнасць, адначасова з’яўляюцца і яркім сродкам моўнай выразнасці (экспрэсіўнасці)» [2, с. 158]. Так, канатацыя экспрэсіўнасці выяўляецца на прыкладзе наступных прыказак: – *Primo: ніхто не паранены, тым больш, удакладняю – тым лепш – не забіты. Стралялі ўверх, значыць не хацелі трапіць. Не выключаю, што маладзёны жартавалі, каб напалохаць дзяўчат. Недарэчны выбрык непаслухмянай дворні, ці чэлядзі, хай сабе і шляхоцкага стану. Але ці варта так жорстка адказваць на жарты, нават недарэчныя, калі яны не прынеслі крыўд і страт?* – *Пажартаваў воўк з кабылаю і ў торбе зубы панёс!* [3, кн. 1, с. 128]. – *Я, калі хто не ведае, Іван Жаба, гербу Адравуж. Гаспадарку маю не з горшых, але, як кажуць, хадзіў бы ў злоце, каб не дзірка ў роце, ды гэта спраў палітычных не датычыць* [3, кн. 1, с. 165].

Прыказкі, ужытыя ў кантэкстах пісьменнікаў, выяўляюць яшчэ і стылістычны кампанент значэння, ці стылістычную канатацыю, калі яны тыповыя для пэўных функцыянальных стыляў і сфер маўлення.

Існуюць аб'ектыўныя паказчыкі, крытэрыі функцыянальна-стылёвага размежавання прыказак. На думку І. Я. Лепешава, «гэта ў першую чаргу значнасць унутранай формы той ці іншай прыказкі, або яе здольнасць ствараць пэўнае ўражанне, і этымалагічны крытэрыі, пад якім разумеюцца генетычныя асаблівасці прыказкі, яе паходжанне, першапачатковая сфера ўжывання, шляхі пранікнення ў літаратурную мову, час узнікнення. Апрача гэтага, істотнымі паказчыкамі стылёвай прыналежнасці прыказкі выступаюць такія крытэрыі, як семантычны, структурны, эўфанічны, кампанентны (стылеўтваральныя магчымасці асобных прыказкавых кампанентаў) і колькасны (колькасныя паказчыкі частаты ўжывання прыказкі ў тым ці іншым стылі)» [2, с. 150–151]. Так, у прыказцы, ужытай у такім кантэксце: *Надзеў світку. Світка бацькава, новая, але ўжо з латкай на локці і вялікага зайздроства не выклікала. Але, як кажуць, мілая латка і ад роднага таткі* [4, с. 74], гаворыцца, што ўсё, звязанае з родным домам, бацькамі, выклікае асаблівую любоў і пашану ў чалавека. Гэта прыказка павінна кваліфікавацца як размоўная – з улікам як яе эмацыйна-экспрэсіўнай і ацэначнай афарбоўкі, так і найперш такіх крытэрыяў, як значнасць унутранай формы (яна ў гэтым выпадку стварае пазітыўнае ўражанне), колькасны, этымалагічны (нарадзілася ў жывой народнай мове), кампанентны (слова *латка* з'яўляецца размоўнай намінацыяй).

Большасць прыказак, выкарыстаных у літаратурных кантэкстах, – гутарковыя моўныя адзінкі. Іх ужыванне паказвае на неафіцыйнасць адносін паміж персанажамі, надае маўленню натуральнасць, прастату і непасрэднасць: – *Ды яно, як выберашся, то нібы і недалёка, але выбрацца баішся, – апраўдваўся госць. – Не назавеш ты госця злыднем, што едзе на тры дні, а прагасцюе тыдні? Абодва весела зарагаталі* [3, кн. 1, с. 86]; – *Добра, што вы*

*натрапіліся, – пан Жабя ўзяўся наліваць сам, разумеючы, што
высокай асобе не варта займацца дробязямі, – бо мы ўжо з панам
Адамам засумавалі, азіраючыся за адпаведнай кампаніяй. Як то
гаворыцца: на хрэсьбінах усе кумы, на вяселлі ўсе сваты, а ў
карчме... – пан Жабя наўмысна прымоўк, зірнуўшы на Турылу. – А ў
карчме – усе браты! – падхапіў той, узнімаючы чарку [З, кн. 1,
с. 185]; – Слушна, пане Сымоне, слушна, – падсудак заўважыў лёгкі
акцэнт на “ўзаемаразуменні”, зроблены Бурскім. – Але ўзбройцеся
цярплівасцю, бо справа патрабуе увагі і праніклівасці. Часам мы
дамовіліся сябе не абмяжоўваць.
– Што ж, **раз казе смерць**. Калі ўжо трапіш на юрыста, то
загаворыць на смерць! Я, вядома, жартую [З, кн. 1, с. 201] і інш.*

За кошт канататыўнага кампанента прыказкі з твораў на гістарычную тэматыку ўспрымаюцца як сапраўдныя мастацкія мініяцюры, што не толькі вылучаюцца глыбокім сэнсам, але і дзейнічаюць на свядомасць і пачуцці чытача.

ЛІТАРАТУРА

1. Арнольд, И. В. Стилистика. Современный английский язык : учебник для вузов / И. В. Арнольд. – 4-е изд., испр. и доп. – М. : Флинта : Наука, 2002. – 384 с.

2. Лепешаў, І. Я. Парэміялогія як асобны раздзел мовазнаўства : дапаможнік / І. Я. Лепешаў. – Гродна : ГрДУ, 2006. – 279 с.

3. Ліцьвін, А. Прастрэлены талер : у 3 кнігах / Аркадзь Ліцьвін. – Гродна : ЮрСаПрынт. – Кн. 1. – 2013. – 414 с.; Кн. 2. – 2018. – 298 с.; Кн. 3. – 2018. – 291 с.

4. Наварыч, А. Літоўскі воўк / Алесь Наварыч. – Мінск : Маст. літ., 2005. – 285 с.

